

تاب آوری اجتماعات محلی در برابر مخاطرات محیطی

تألیف

دکتر عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری
عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت مدرس

دکتر طاهره علی‌زاده
عضو هیأت علمی دانشگاه فرحانوسی مشهد

سرشناسه: افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین، ۱۳۳۴ -

عنوان و نام پدیدآور: تاب‌آوری اجتماعات محلی در برابر مخاطرات محیطی / تألیف عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری، طاهره صادقلو.

مشخصات نشر: تهران: انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ط، ۳۹۶ :: مصور، جدول، نمودار.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۵۸۹-۵۲-۶

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه: ص. [۳۴۹] - ۳۹۶.

موضوع: مدیریت بحران

Crisis management: موضوع

موضوع: تاب‌آوری

Resilience (Personality trait): موضوع

موضوع: بلاهای طبیعی -- مدیریت

Natural disasters -- Management: موضوع

موضوع: بلاهای طبیعی -- پیش‌بینی‌های ایمنی

Natural disasters -- Safety measures: موضوع

شناسه افزوده: صادقلو، طاهره، ۱۳۶۲ -

شناسه افزوده: انتشارات دانشگاه تربیت مدرس

نام ناشر: Tarbiat Modares University, TMU Pre.

ه‌بند: کنگره: ۱۳۹۶ ت ۳۷ الف HD۴۹/

ه‌بند: دیویی: ۶۵۸/۴۰۵۶

شماره ثبت‌نویسی ملی: ۵۰۷۲۰۸۹

تاب‌آوری اجتماعات محلی در برابر مخاطرات محیطی

نگارندگان: دکتر عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری، دکتر طاهره صادقلو

ویراستار ادبی و فنی: فریا کرمانی

طراح جلد: ...

صفحه‌آرا: ...

ناشر: انتشارات دانشگاه تربیت مدرس

شماره انتشار: ۲۲۱

شماره پیاپی: ۲۷۹

تاریخ انتشار: ۱۳۹۶

شمارگان: ۱۰۰۰

ISBN: 978-۶۰۰-۷589-52-6

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۵۸۹-۵۲-۶

نوبت چاپ: اول

کارشناس اجرایی: فریا کرمانی

ناظر چاپ: مصطفی جانجانی

لیتوگرافی: ایران گرافیک

چاپ و صحافی: قشقای

مرکز پخش: تقاطع بزرگراه‌های آل‌احمد و دکتر چمران،

انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، صندوق پستی: ۱۴۱۱۵-۳۱۸

دورنگار: ۸۲۸۸۳۰۳۲

تلفن: ۸۲۸۸۳۰۹۶

بها: ۳۷۰۰۰۰ ریال

صحت مطالب کتاب بر عهده نگارندگان است.

فهرست

پیشگفتار	۳
فصل اول: بنیان های مفهوم	۱
مقدمه	۱
توسعه و مخاطرات پیشرو	۳
تعاریف مخاطرات، آسیب پذیری تاب آوری	۱۲
بحران و نشانه های شرایط بحرانی	۲۱
مدیریت بحران	۲۲
آسیب پذیری	۲۶
گذار از آسیب پذیری به تاب آوری	۳۲
تاب آوری	۴۳
چارچوب های تحلیلی تاب آوری	۶۲
چارچوب مبتنی بر ظرفیت انطباقی	۶۲
موانع عمومی	۶۶
موانع خاص	۶۶
چارچوب نهادی تاب آوری	۶۸
چارچوب ترکیبی همراه با دگرگونی	۷۱
تاب آوری و اجتماعات محلی	۷۴

۷۸.....	توسعه پایدار و پیوند آن با تاب‌آوری
۸۹.....	تاب‌آوری مفهومی فراتر از پایداری
۹۸.....	نتیجه‌گیری
۱۰۱.....	فصل دوم: رویکردها، دیدگاه‌ها، مدل‌ها و شاخص‌های تاب‌آوری
۱۰۱.....	مقدمه
۱۰۲.....	رویکردهای مدیریت بحران
۱۰۴.....	رویکردهای سازه‌ای
۱۰۷.....	رویکردهای غرس‌سازمانی
۱۱۰.....	رویکردهای یکپارچه
۱۱۹.....	رویکرد تاب‌آوری در مدیریت مخاطرات
۱۲۲.....	تاب‌آوری از دیدگاه علوم مختلف
۱۲۲.....	تاب‌آوری از دیدگاه مهندسی
۱۲۵.....	تاب‌آوری از دیدگاه اکولوژیکی
۱۲۷.....	تاب‌آوری از دیدگاه اجتماعی
۱۳۰.....	تاب‌آوری از دیدگاه روانشناسی
۱۳۵.....	تاب‌آوری از دیدگاه اقتصادی
۱۳۷.....	مدل‌های ارزیابی تاب‌آوری
۱۳۷.....	مدل خطی - زمانی دیویس
۱۳۹.....	مدل چرخ دنده‌ای
۱۳۹.....	مدل درخت و تاب‌آوری
۱۴۱.....	مدل مکانی تاب‌آوری بحران (DROP)
۱۴۳.....	مدل تاب‌آوری اجتماع محلی
۱۴۵.....	مدل نقش پایداری در کاهش خطر توپین
۱۴۹.....	مؤلفه‌ها و شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعات محلی

نتیجه گیری	۱۷۵
فصل سوم: تاب آوری اجتماعات محلی	۱۷۷
مقدمه	۱۷۷
تاب آوری در برابر مخاطرات	۱۷۸
تاب آوری در سطح یک اجتماع محلی	۱۸۳
تاب آوری و ارتباط آن با معیشت (زیست اقتصادی) پایدار	۱۹۰
آسیب پذیر، فقر و تاب آوری	۱۹۱
تکامل پارادایم فقر	۱۹۶
یکپارچه سازی برنامه های کاهش فقر با بخش مدیریت مخاطرات: برخی رهیافت ها	۱۹۷
طرح های مهندسی زیرساخت ها	۲۰۸
دوری از مخاطرات	۲۰۹
دوری از مخاطرات به وسیله تملک و مکان بی مجدد	۲۱۰
دوری از مخاطرات به وسیله قوانین و مقررات بار زمین	۲۱۱
دوری از مخاطرات به وسیله سیاست گذاری های دولت های محلی	۲۱۲
دوری از مخاطرات توسط سیاست گذاری های مالیاتی	۲۱۴
تاب آوری اجتماعات محلی در برابر مخاطرات	۲۱۴
دامنه تاب آوری در برابر مخاطرات	۲۱۹
تاب آوری اقتصادی در برابر مخاطرات	۲۲۰
تاب آوری اجتماعی در برابر مخاطرات	۲۲۵
تاب آوری محیطی در برابر مخاطرات	۲۳۰
تاب آوری روانی در برابر مخاطرات	۲۳۴
تاب آوری گروه های آسیب پذیر زنان در برابر مخاطرات	۲۳۷
کاربرد دانش بومی در ارتقای تاب آوری در برابر مخاطرات	۲۳۹
تغییر پارادایم از بازسازی و واکنش به مدیریت ریسک مخاطرات	۲۴۲

۲۴۵	ویژگی‌های اصلی مدیریت مخاطرات اجتماع محلی محور
۲۴۷	راهبردهای افزایش تاب‌آوری اجتماع محلی محور
۲۴۹	گزینه خودبیمه‌گری
۲۵۰	مدیریت فصلی اقدام‌ها
۲۵۰	سرمایه‌گذاری‌های تشویقی بلندمدت
۲۵۱	انتقال ریسک و سرمایه‌گذاری
۲۵۱	بازار اعتبارات
۲۵۲	مداخلات حاکمیتی - هدایتی برای کاهش آسیب‌پذیری و مخاطرات
۲۵۲	منابع مالی برای کاهش آسیب‌پذیری و سرمایه‌گذاری
۲۵۳	بیمه حوادث طبیعی
۲۵۴	نتیجه‌گیری
۲۵۷	فصل چهارم: تاب‌آوری اجتماعات شهری
۲۵۷	مقدمه
۲۵۸	شهرهای تاب‌آور
۲۶۶	مدیریت خطر بلایا و فرصت برای تاب‌آوری شهرها
۲۶۸	به‌روزرسانی شهری و تاب‌آوری شهرها
۲۷۰	فرایند سیاست‌گذاری ایجاد جوامع تاب‌آور شهری
۲۷۲	سیاست قانون‌گذاری
۲۷۵	اصول ده‌گانه برای تاب‌آورسازی شهرها
۲۷۷	برنامه‌ریزی و طراحی شهر تاب‌آور
۲۸۴	برنامه‌ریزی راهبردی برای تاب‌آوری شهرها
۲۸۶	مزایای فرایند برنامه‌ریزی راهبردی برای تاب‌آوری
۲۸۷	اصول برنامه‌ریزی راهبردی شهر تاب‌آور
۲۸۸	گام ۱: سازماندهی و آماده‌سازی برای بسترسازی و پیاده‌سازی اصول تاب‌آوری

گام ۲: تشخیص و ارزیابی خطرپذیری شهر.....	۲۹۱
گام ۳: ایجاد برنامه عملیاتی برای شهر ایمن و تاب‌آور در برابر بلایا.....	۲۹۲
گام ۴: اجرای برنامه.....	۲۹۳
گام ۵: پایش و پیگیری.....	۲۹۴
ایجاد چارچوب قانونی برای تاب‌آوری و کاهش ریسک بلایا.....	۲۹۵
نتیجه‌گیری.....	۲۹۶
فصل پنجم: تاب‌آوری اجتماعات روستایی.....	۲۹۹
مقدمه.....	۲۹۹
آسیب‌پذیری سکونتگاه‌های روستایی.....	۳۰۰
سیاست‌گذاری‌های تاب‌آور روستاها.....	۳۰۳
نقش و جایگاه نهادهای روستایی (شوراهای اسلامی و دهیاری‌ها) در ارتقای تاب‌آوری روستاها.....	۳۰۵
تاب‌آوری سکونتگاه‌های روستایی.....	۳۱۰
تاب‌آوری اجتماعی سکونتگاه‌های روستایی.....	۳۱۳
تاب‌آوری اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی.....	۳۱۵
تاب‌آوری با تنوع‌بخشی اقتصادی در روستاها.....	۳۱۸
حوزه‌های سازماندهی تنوع معیشت (زیست اقتصادی) روستایی.....	۳۱۹
تاب‌آوری سیستم‌های کشاورزی روستاها.....	۳۱۹
تاب‌آوری اجتماعی - اکولوژیکی در کشاورزی.....	۳۲۷
کشاورزی ارگانیک به مثابه یک سیستم تاب‌آور.....	۳۳۲
ارتباط دیدگاه کشاورزان در کشاورزی ارگانیک تاب‌آور.....	۳۳۶
کشاورزی ارگانیک در چارچوب تاب‌آوری اجتماعی - اکولوژیکی.....	۳۳۶
تاب‌آوری کشاورزی در برابر مخاطرات (خشکسالی، یخبندان، سیلاب و ...).....	۳۳۸
نتیجه‌گیری.....	۳۴۶

- منابع ۳۴۹
- واژه‌نامه فارسی به انگلیسی ۳۹۷
- واژه‌نامه انگلیسی به فارسی ۴۰۳
- نمایه ۴۰۹

www.ketab.ir

پیشگفتار

مخاطره در مفهوم گسترده شامل سوانح طبیعی، فناوری و یا با منشأ انسانی است که منجر به خسارت مالی، جانی و زیست محیطی بر اجتماعات انسانی و سکونتگاه‌های آنها می‌شود، به نوری که مکانات و منابع موجود توان مقابله با آن را نداشته باشند. برنامه توسعه سازمان ملل متحد، حوادث و رویدادهای ژئوفیزیکی، جوی و آب و هوایی (هیدرولوژیکی) را که بر روی آن باعث خسارات، تلفات و ضرر و زیان شود، مخاطرات طبیعی تعبیر می‌کند. شامل کبری مخاطرات طبیعی متکی به حوادثی است که در طبیعت رخ می‌دهد. در این میان انسان نیز می‌تواند با تأثیرگذاری بر این حوادث در وقوع آنها مؤثر باشد، اما به طور کل شرایط محیط طبیعی زمینه‌ساز شکل‌گیری آنها هستند. مخاطرات طبیعی با توجه به اینکه ممکن است نتایج طولانی مدت و حتی برگشت‌ناپذیر داشته باشد، بر ساختارهای اقتصادی و اجتماعی و محیط زیست مناطق آسیب‌دیده تأثیر می‌گذارند. بر این اساس مدیریت مخاطرات به عنوان یکی از اهداف اساسی در فرایند برنامه‌ریزی و مدیریت محیطی و انسانی می‌باشد. لازم به ذکر است که تاکنون رویکرد اصلی مدیریت مخاطرات مبتنی بر کاهش آسیب‌پذیری ریسک بوده است. اما در شرایط و رویکرد جدید مدیریت مخاطرات تأکید بر افزایش سطح تاب‌آوری و تحمل‌پذیری اجتماعات انسانی (شهر و روستا) در برابر مخاطرات می‌باشد، زیرا افزایش تاب‌آوری همراه با کاهش آسیب‌پذیری و افزایش توان برگشت‌پذیری به شرایط عادی می‌باشد، بنابراین چرخش رویکرد در مدیریت بحران از کاهش آسیب‌پذیری به افزایش تاب‌آوری از تحولات مفهومی دهه حاضر می‌باشد. از

این‌رو آسیب‌پذیری نشان‌دهنده حساسیت و میزان انعطاف جامعه و محیط در برابر خطرات است. تحلیل آسیب‌پذیری به شناسایی مناطق جغرافیایی که ممکن است تحت تأثیر مخاطرات قرار بگیرند، افرادی که صدمه می‌بینند یا جان خود را از دست می‌دهند، املاک و دارایی‌ها یا محیطی که در برابر خطرات ناشی از وقایع و بلایا آسیب‌پذیر هستند، می‌پردازد و دایره کلیدی مفاهیم آسیب‌پذیری را می‌توان نقطه مقابل تاب‌آوری دانست. از آنجا که آسیب‌پذیری اجتماعات محلی یکی از محدودیت‌های توسعه این اجتماعات به‌ویژه در فضاهایی که مدام تحت تأثیر تهدیدات ناشی از مخاطرات قرار دارند می‌باشد، بنابراین، تاب‌آوری اجتماعات محلی می‌تواند رویکردی تسهیل‌کننده برای دستیابی به توسعه به‌عبارتی بهبود شرایط زیستی ساکنان و بهبود کیفی شرایط زندگی در محیط باشد. رایج‌ترین اساس همان‌طوری‌که بیان شد، مفهوم تاب‌آوری ارمان تحول مدیریت مخاطرات دهه ۱۹۹۰ است. زیرا امروزه دیدگاه‌ها و نظریه‌های مدیریت سوانح در چارچوب پارادایم توسعه پایدار به دنبال ایجاد جوامع تاب‌آور در برابر مخاطرات طبیعی هستند. از این‌رو به‌دنبال بسیاری از محققان، تاب‌آوری یکی از مهم‌ترین موضوعات برای رسیدن به پایداری است. امروزه، تاب‌آوری راهی برای تقویت جوامع با استفاده از ظرفیت‌های آن‌ها مطرح می‌شود و تعاریف، رویکردها، شاخص‌ها و مدل‌های سنجشی متفاوتی در مورد آن شکل گرفته است. تاب‌آوری یکی از گزینه‌های لازم برای مطلوب ساختن سکونتگاه‌های انسانی در زمانی است. افزایش تاب‌آوری، سطح سازگاری، مقابله با تغییرات، بحران‌های محیطی و کاهش سطح خطرپذیری در بین اجتماعات محلی این امکان را فراهم می‌کند که توسعه ساکنان اجتماعات در میان تهدیدهای ناشی از مخاطرات محیطی به صورت پیوسته و پایدار ادامه پیدا کند و بلایای بعدی نتوانند زندگی مردم را مختل سازند.

براین‌اساس مولفان با توجه به تجربیات آموزشی و پژوهشی متعدد در زمینه مدیریت مخاطرات، مدیریت بحران و تاب‌آوری اجتماعات محلی، اقدام به تألیف کتابی در حوزه تاب‌آوری اجتماعات محلی پرداخته‌اند تا با فراهم کردن ادبیات مناسبی در

این زمینه بتواند زمینه‌ساز و راهگشا در رابطه با مدیریت مخاطرات محیطی در اجتماعات انسانی اعم از شهر و روستا باشد. برای رسیدن به اهداف و نگرش ترسیم شده، این کتاب در پنج فصل تدوین شده است تا به لحاظ نظری پایه‌های علمی مدیریت مخاطرات و تاب‌آوری اجتماعات محلی به تبیین شود. امید است کتاب حاضر به‌عنوان منبع سودمندی در دسترس اساتید، دانشجویان، برنامه‌ریزان، مدیران، محققان و همچنین دانش‌پژوهان در حوزه‌های مدیریت مخاطرات طبیعی و انسانی، مجموعه علوم جغرافیایی، جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، جغرافیا و برنامه‌ریزی گردشگری، جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، آمایش، برنامه‌ریزی منطقه‌ای، اقلیم‌شناسی، ژئومورفولوژی، محیط‌زیست و منابع طبیعی در سطوح کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری قرار گیرد. در پایان لازم است ابراز کنم که با مشورت‌های لازم و سازنده نویسندگان را در تدوین این کتاب یاری رسانده‌اند. مسکرم نمایم. از جمله این افراد جناب آقای دکتر سید علی بدری دانشیار گروه جغرافیای دانشگاه تهران، جناب آقای دکتر محمدرضا رضایی دانشیار گروه جغرافیای دانشگاه یزد و همچنین از سرکار خانم لیلا جوهری دانش‌آموخته رشته مدیریت شهری دانشگاه فردوسی که از قسمت‌هایی از فصل تاب‌آوری شهری مشارکت داشته‌اند. امیدواریم خوانندگان این دغدغه را منتقدانه و اساسی پذیرفته و کاستی‌های موجود را گوشزد نمایند تا در ویرایش‌های بعدی برطرف شود.

دکتر عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری: عضو هیأت علمی گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی دانشگاه تربیت مدرس

دکتر طاهره صادق‌قلو: عضو هیأت علمی گروه جغرافیای دانشگاه فردوسی مشهد